

СЪМНЕНИЕ В ЧОВЕШКАТА ПРИРОДА

(Въображаеми възражения на Достоевски срещу Декарт)

КРАСИМИР ДЕЛЧЕВ

Ако по някаква странна прищявка на съдбата Достоевски би имал възможността (в един от своите фантастични сънища) да разговаря с Декарт, той, струва ни се, би му казал следното:

„Уважаеми Господине, Вие се гордеете с Вашето всеобщо съмнение, но все пак има неща, в които не посягате да се усъмните. Това са математиката, Богът, рационалният характер на човешката душа и безсмъртната ѝ природа. Усъмнявайки се в нашите сетива и в познанието, почерпано от тях, Вие допускате, че сетивата ни мамят наяве и насън, че ние нямаме очи, ръце, глава, крака, не ходим и не се храним, че не съществуват небе и земя, че всичко това са въображаеми неща. Но все пак считате, че има някои прости и всеобщи неща: телесната природа изобщо и протяжността ѝ, фигурата на протяжните неща, тяхното количество или големина, техният брой, както мястото, където се намират, и времето, което отмерва тяхното траене — които са винаги „истински и съществуващи“. От тяхното смесване подобно на основните цветове в живопис-та били съставени образите на всички неща, обхващани от мисълта, независимо дали са действителни, или измислени. Според Вас „аритметиката, геометрията и другите науки от този род“ съдържат „нешо сигурно и несъмнено“, понеже разглеждат въпросните прости и всеобщи неща, без да ги е грижа, дали те съществуват в природата или не. Независимо от това, дали съм буден или спя — казвате Вие, — „сборът на две и три ще прави винаги пет и квадратът никога не ще има повече от четири страни“. На Вас ви се струва невъзможно „истини, които са тъй очевидни, да бъдат заподозрени в каквато и да било измамност или несигурност“.

Но къде остава Вашето всеобщо съмнение, след като приемате, че има несъмнени неща, а именно — всички онези, които познаваме чрез ясно и отчетливо схващане в мисълта? Защо да не се усъмним и в математиката? Ако съм, защото мисля, но „съм“ (макар мислещо същество!) изпратен на каторга, нима съм длъжен да вярвам в истината на две плюс две е равно на четири? В състояние на страдание не желая да вярвам в подобни неща. По-скоро ще повярвам във възможността на чудото, отколкото в ясните и отчетливи истини на геометрията. Вашата „ясност и отчетливост“ са психологически състояния. За мен не само вашата математика, но въобще цялата рационална наука, целият Ви рационализъм, доразвит възторжено от Просвещението, са излишни, безполезни и вредни за човешката природа при положение, че тя съдържа в себе си потребността от „чудото“. Независимо дали каменната стена, която виждам пред себе си в подземното, съществува наяве, или насън, тя ограничава моята свобода. Ако трябва, за да се чувствам свободен, да се усъмня в истините на математиката, ще го сторя, без да се колебая. Но ще се откажа от всичко, дори от собствената си свобода, шом съм слаб и се нуждая от щастие.

Зная, че предпочитате рационалната истина, свободата на волята и на мисълта пред щастието. Но не е ли това така, защото не дръзвате да се усъмните сериозно в Бога? Вие допукате само за миг, че Бог (понеже е всемогъщ!) би могъл да направи така, че „да не съществува никаква земя, никаво небе, никаво протяжно тяло, никаква фигура, никаква големина, никаво място“ и все пак на нас всичко това да ни се струва биващо, да го възприемаме и да вярваме, че то не съществува другояче, освен така, както го виждаме. Но според Вас не е присъщо на Неговата добрина да ни мами така. По същата логика бихте могли да допуснете, че Той си е направил с хората шега, да-ривайки ги със свобода, за да се посмее над безуспешните им опити да се справят с този дар, надхвърлящ възможностите на собствената им природа. Вие свързвате несъмнеността на математиката с всеблагостта и правдивостта на Бога като „върховен извор на истината“. Според Вас всеки, който би се усъмнил в рационалните истини на математиката, се усъмнява в Божествения разум, устроил съгласно тях света. След като отхвърляте възможността Бог да е „измамник“, повторно се усъмнявате в сетивния свят, допускателно, че ако не Бог, то някакъв „зъл гений“ би могъл да ни мами. Във второто си метафизическо размишление Вие правите нов опит да се усъмните във всички неща. Този път значително по-дръзко, защото привидно се усъмнявате дори в математиката и в Бога. Заявявате, че сте готов да приемете всичко за измама, стига да се доберете до „едно-единствено сигурно и безспорно нещо“. Възможно е, казвате, дори да няма Бог, да не съществува никакъв зъл гений, нито друга сила, която да влага в ума ни всички мисли, възприятия и представи, а ние да ги произвеждаме от самите нас. Но все пак остава въпросът: „Не съм ли поне аз нещо?“ Дори да нямам ръце, крака, сетива, все пак аз мисля и доколкото мисля, съществувам. Мисля, следователно съм — ето единствената несъмнена истина, на която следва да се опрем, в която се съдържа и отговорът на въпроса: „Какво съм аз?“ Аз съм нещо, което мисли, или Дух, разум, рационална душа. Съществувам само дотолкова (толкова време), колкото мисля. По такъв начин стигате до извода, че дори да се усъмни във всичко на света, човекът винаги ще има несъмненото, ясно и отчетливо познание за своята природа като „нещо, което мисли“. Но и тук Вашето съмнение не е всеобщо. Вие не се усъмнявате в положението „аз мисля“, нито в това, дали „аз“ съм чисто рационално същество, дали съм само „мислещо нещо“. Азът би могъл да си постави не просто въпроса: „каково съм?“ и да си отговори: „нещо, което мисли“, но и да си зададе един друг въпрос: „Защо съм?“, не съм ли и „нещо, което страда“? За какво ми е да мисля, ако мисълта ми изтезва собствената ми душа? Ако моето съзнание или рационалното в мен ми причинява страдание? Не бихме ли могли да се усъмним и в мисълта? Ако не в съществуването ѝ, то поне в свободата ѝ и в смисъла ѝ за щастието на човешката природа.

Във Вашето трето размишление, вглеждайки се в нашата (според Вас чисто рационална) душа, Вие откривате несъмнената, ясна и отчетлива идея за Бога и за отвъдния живот, т. е. за безсмъртието на душата. Доказвайки чрез рационални доводи съществуването на Бога, косвено възстановявате несъмнените истини на математиката. Така според Вас в последна сметка има четири несъмнени неща: математиката, Богът, рационалният характер на човешката душа и безсмъртната ѝ природа. Срещу Вашите размишления имам немалко възражения.

Преди всичко, ако Вие казвате: мисля, следователно съм, при това съм само като „мислещо“, то аз усъмнено питам: съм и мисля, но за какво ми е да мисля и да съм? Какъв е смисълът на всичко това? Има ли смисъл животът ми?

Да приемем за миг, че Бог действително съществува и ме е сътворил. Че ме е дарил с познанието на доброто и злото, със свобода на волята и стремеж към истина, но освен това е вложил в мен търсене на чудото, желание за тайна и за преклонение пред авторитета. В такъв случай не е ли човекът по силата на собствената си природа преди всичко слабо и подло същество? „Преди всичко“, защото хората се делат на две: силни и слаби същества. Силните са десетки хиляди. Слабите — стотиците милиони, болшинството треперещи човешки твари. За вас човешката природа е метафизически една и съща за всички хора, във всички страни, народи, времена. И същността на тази

природа е в силата на мисълта. Докато за мен тя е в слабостта. Силното самосъзнание и будната мисъл са нещо като болест, от която страдат малко човешки същества. Повечето могат да се похвалят със здравето на глупостта. Защото умът е притворен и прикрит (в опосредствеността на рефлексията!), докато глупостта е открита и честна (в непосредствеността на поведението!).

Схващайки човека като „нещо, което мисли“, Вие го издигате до ранга на божествеността: „Съм, защото мисля.“ „Докато мисля, съм.“ Но доколкото съм „мислещото нещо“, т. е. рационална душа (която е безсмъртна!), моето истинско битие на „мислещо“, необременено с носещата заблудения телесност, е в отвъдния живот, след смъртта на тялото, в сливането на мисълта с вечността на божествеността. Докато за мен истинското битие на човека е в отсъствеността, в която мисълта е атрибут на страданието и любовта. Вие отъждествявате човека с божественото начало в Христос. Аз искам от хората да се стремят към човечността на Христос. Затова при мен човекът не казва: „аз съм, защото мисля“, а напротив, Христос — дошъл сред хората да ги научи на човечност — казва: „аз съм, и аз обичам“ („Братя Карамазови“, „Из беседите и поученията на стареца Зосима“, „За ада и адския огън, разсъждение мистическо“).

Срещу Вашите рационалистически размишления противопоставям моето „разсъждение мистическо“. Вие насочвате Вашето съмнение срещу догматичната вяра, в името на разума. Аз насочвам своето съмнение и срещу самия разум, в името на усъменената вяра. Вие оспорвате чудесата в името на геометрията и природните закони. Аз оспорвам геометрията и природните закони в името на човешката слабост. Тайната на човешкото битие „не е в това само да се живее, а в това, за какво да се живее“ („Братя Карамазови“, „Великият инквизитор“). Тайната на човешката природа не е в това, че просто „сме“, т. е., че всеки от нас би могъл да каже: „съм, защото мисля“, а в смисъла на онова, заради което приемаме да „сме“. Без твърда представа за себе си и „за какво му е да живее“ човекът не би се съгласил да живее. Той „по-скоро ще изтреби себе си, отколкото да остане на земята“ („Великият инквизитор“). Основното в човешката природа не е констатацията, че „сме“ и че „живеем“, а питането: „Греша или не онзи, който обича живота повече от неговия смисъл?“

Облягайки се върху рационалното у нас, Вие не подозирате с какви крещящи противоречия е обременена човешката душа. Към тях спадат свободата на волята и на мисълта, на които толкова държите. Защото, ако човекът се ражда с тежкия дар на свободния избор, това означава, че той може свободно да се откаже от собствената си свобода. Нима в полето на избираните от него неща не попада и самата свобода? Не би ли могъл той да избере да се откаже и от нея? Ако стотиците милиони слабосилни същества попаднат в ситуация на избор, в която им се предлага: щастие или свобода, колко са ония, които ще предпочетат да бъдат нещастни, но затова пък свободни? Няма ли повечето да заявят: „За какво ми е свободата, шом ми тежи и ме прави нещастен? Отказвам се от нея. Искам да бъда щастлив!“ Свободата, свободният ум и науката ще заведат хората „в такива дебри и ще ги поставят пред такива чудеса и неразрешими тайни“, че част от тях ще си отнемат сами живота, други ще се взаимозтребят, а трети — болшинството слабосилни същества, чувствайки се нещастни в своята свобода (на мисълта и съвестта!), ще припъзят към нашите нозе, ще се преклонят повторно пред нас (способните на „разсъждение мистическо“!) и ще вопиют в един глас: „спасете ни от самите нас!“ („Великият инквизитор“).

Задачата на всеки човек, смисълът на неговото истинско битие е в това да „спася себе си от себе си“, или съгласно природата на своята душа да даде превес в нея на слабата или на силната страна. Човешката душа е противоречива. Тя съдържа „слаба“ и „силна“ естивна и разумна, чувствена и рационална страна. От „слабата страна“, или от низкото, земно, порочно начало, свързано с егоизма и неблагодарността, хората биха могли сами да се спасят или „самоспасят“, но . . . за това е необходимо да спадат към десетината хиляди „силни“, в които доминира духът. Към тези, които са способни да удържат „бремето“ на свободата и да се откажат от „земния хляб в името на „небесния“, Пчемайки да страдат и да са нещастни, но да съхранят свободата на вярата, ми-

сълта и съвестта. Но всички онези, които са „слаби същества“, не могат сами да се спасят от „силната страна“ в самите тях. Тази страна постоянно ги „тормози“ и хвърля в безпокойство, тя ги тревожи всячески. В свободата на мисълта, в тежобата на личното решение те се чувствуват изтерзани, разколебани, раздвоени. Душата им е в смут, когато трябва чрез свободата на личната мисъл да решат в полза на едно срещу друго. Към това се прибавят непрестанните укори на свободната съвест. Тази идеална инстанция в самите тях непрестанно ги кори за собствените им грешки, посочвайки ги в съпоставката с това, как е трябвало да постъпят, да мислят, да кажат или да почувствуват, издигайки „дължимото“ в противовес на „биващото“. Те постоянно се чувстват нещастни и готови да възкликнат: „За какво ми е съвестта? Бих предпочел да съм лишен от нея, но да не страдам така. За какво ми е свободното лично решение, след като то е свързано с личната отговорност и страха от наказание? Не желая свободата на съвестта! Не искам сам да вземам решение! Нека то да не е мое, друг да взема решенията, аз ще се подчинявам!“ Така „слабите същества“ именно защото са „слаби“ не могат сами да се спасят. Те се нуждаят от „Спасител“. Но не от „Спасителя“ небесен (който не е от „мира сега“) и е предначертал пътя за „спасението“ само за силните на духа (чрез следване на неговия образ), а от „спасител“ — земен, облечен със силата на авторитета. Който ще ги спаси, раздавайки им „земен хляб“ и „работа“, разрешавайки им, тъй като са слаби, да грешат, и опрощавайки им слабостта и греховете. Този „спасител“ ще им даде щастието, от което се нуждаят — „щастие на слабите“. Ето как слабите ще отчуждат от самите себе си тормозещата ги (чрез безпокойствата на личния избор!) и произващата ги (с хилядите укори на съвестта!) свобода, ще се откажат посредством „свободния избор“ от този непосилен за тях дар и ще го поднесат на силната инстанция извън тях (религия, монарх, обществена институция!), която ще поеме с готовност тяхната съвест — ще им нарежда и ще решава вместо тях, освобождавайки ги от грижата за собствените им души. Антиномичността в „тайната“ на човешката природа се състои именно в това, че в нея наред с дара на свободата се съдържат стремежът към чудото и желанието за преклонение пред авторитета. Слабите същества ще пожелаят да се освободят от „свободния ум и науката“, отвеждащи ги в дебри. Защо науката и свободният ум да ги заведат в „дебри“? Понеже не ще успеят да ги направят щастливи. Човекът може да бъде щастлив само съгласно собствената си природа, или „човешки щастлив“. Но ако човешката природа е слаба, тъй като се нуждае от необясними, тайнствени и чудесни неща, от чудото, тайната и авторитета, тогава науката с нейните претенции за всеобяснимост на света, за „ясност и отчетливост“, за разбираемост на всичко, опитвайки се да схване човека като „част от природата“, подчинена на слепи закони, ще го застави да се самопрезре като жалка пращинка във Всемира. Като крайно и смъртно същество. И тогава човекът ще възроптае против нея. Ще потърси „нови чудеса“ и ще си измисли нови необясними, свръхестествени неща. Ще се заеме повторно с гадателство и знахарство, с хороскопи и магия. Защото ще продължава да изпитва нуждата от необясними неща.

Задачата на всяко едно от „слабосилните“ човешки същества е съгласно собствената си природа да реши противоречието в своята душа в полза на едната или на другата страна. Но тъй като болшинството ще се окажат безсилни да го решат сами и ще дойдат при нас, умолявайки ни, ние да ги спасим от самите тях; спасявайки ги, ние ще подчиним (чрез овладяната съвкупна сила на многото слаби същества!) останалите десетина хиляди свободолобиви „силни същества“, като качим част от тях на кладата, „спасявайки ги от самите тях“ (от духовното, или „небесния хляб“ в тях) — изпращайки ги чрез великолепни аутодафета на небето, при техния първообраз. Така „мисля, следователно съм“, или „мислещото нещо“, рационалната душа, ще постигне „истинското си битие“ в отвъдността, сливайки се с вечността. А „отсам“ ще останат само „слабите същества“ — отказали се от свободата на мисълта и от тази на съвестта, под ръководството на малцината „силни и умни“, ненавиждащи свободата. Ето истината на моето „разсъждение мистическо“, оборваща привидната истина на Вашите „метафизически“ (рационалистически!) размисления. Защото съгласно мистическата исти-

на свободата противоречи на човешката природа, опорочава я, изтерзава я, тъй като човешката душа бленува за покой и щастие, а не за възвишена борба и свобода. Нищо никога не е било за човека по-непоносимо от свободата. Първата работа на слабите същества веднага, щом осъзнаят „бремето“ на свободата, е да се откажат от нея, като потърсят кому да я предадат. Така човекът „предава“ сам себе си, „предава“ собствената си свобода. Не само „предава“, той дори я „продава“, разкривайки се като низко, продажно и подло същество. Хората винаги въстават срещу ония, които им дават насила свобода и заявяват: „Не искаме ние свобода! Първо ни нахранете и облечете, тогава искайте от нас добродетели!“ Гладният човек не е свободен от необходимостта на телесните потребности. Заробен от тях, той не е в състояние да иска „небесния хляб“, докато няма „земен“. Бидейки „слаб“ (каквито са повечето треперещи човешки твари), той не може да вярва „свободно“ по силата единствено на убеждението, без чудеса. Лишен от земна благина, на него му трябва чудеса. Докато за умните, силни, добре нахранени и възвишени хора вярата е възможна и без чудеса. Религията на Христос е религия на избраните, силни и свободни хора, на гражданите, а не на простия, слаб и подъл народ. Свободата е за силните хора. Но болшинството са слаби, те се нуждаят от земна благина, не от свобода. Човешкото племе (в огромната си част!) е „вечно слабо, вечно порочно и вечно неблагоприятно“. За него е характерна не силата на мисълта, гордо заявяваща своята увереност с „аз мисля“, а слабостта на плътта, отказваща се от духа. Не самосъзнанието на рационалната душа, а самоунижението на ирационалната душа, самонаслаждаваща се в своето падение. Именно в това се състои „бунтът“ на човешката природа против непосилния дар на свободата. Тази свобода е свързана със „свободата на мисълта“ и с познанието на доброто и злото. Но притежавайки „свободния избор“, човекът може в своята разбунтуваност или усъмненост в собствената си природа да се откаже и от познанието на доброто и злото наред с отказа от свободата на съвестта. Всяко „слабо същество“ има право да заяви: „Защо ми е свободен избор на доброто и злото въз основа на свободна съвест? Искам да съм същество без съвест! Непознавайки що е „добро“ и „зло“, отвъд тяхната противоположност ще бъде спокоен, защото няма да се измъчвам, че съм сторил грях и че имам вина. Няма да ме мъчи съвестта. Няма да съм нещастен — спокойно ще върша своите дела, без угриzenia на съвестта. Ще правя всичко, каквото ща, защото всичко ще ми бъде позволено. Няма да се измъчвам от постъпките си, защото ще бъда „невинен“. Защо въобще е било нужно човечеството да се извежда от състоянието на невинността, за да му се дадат нещастieto, съпровождащо свободния избор в познанието на доброто и злото, и стремежът да се следва винаги едното за сметка на другото? Ако има всеблага същество, защо то е позволило човекът да вкуси плода на познанието? Защо не го е оставило в щастливо неведение? Защо, ако е действително всесилно, това същество е допуснало слабата страна в човека да вземе превес над силната и той да бъде изкушен? Значи самата природа на човека е изконно слаба.“ След като това е така, не са ли „спокойствието и даже смъртта по-драги на човека, отколкото свободният избор в познанието на доброто и злото?“ („Великият инквизитор“). Не е ли дълго „слабото човешко същество“ отначало да се разбунтува, а след това да се смири, казвайки: „Не искам свобода на съвестта в познанието на доброто и злото и въобще не желая никаква свобода (на избора, вярата и мисълта!), а просто следване на моята слаба и порочна природа. Дори ако умирам или пожелаая несвоевременно да умра, не ща безсмъртие, изкупвано с толкова страдания на избора приживе. Искам да умра невинен, с усмивка на уста, а не измъчен от надеждата за загробен живот и колебанието, дали го заслужавам.“

„Няма нищо по-съблазнително за човека от свободата на неговата съвест, но няма и нищо по-мъчително за него“ („Великият инквизитор“). Бидейки „слабо същество“, човекът рано или късно ще възроптае против изначалната двойственост и фалш на собствената си природа. Ще се почувства измамено и подиграно същество, защото, ако има Бг, той се гаври с него, след като го е създал изначално „слаб“ и същевременно е вложил в него „силата на духа“, искайки непосилното за болшинството поведение на

презрение и отказ от плътта. А ако няма Бог, тогава човешката природа е фалшива, защото е смесена и двойка, намираща се между знанието и незнанието, порочна, защото е неестествена, живееща чрез постоянни отклонения от естественото начало, с което е преплетена. В такъв случай човекът е нещастен, тъй като, от една страна, е знаещ, но от друга — винаги незнаещ. Отделен от незнанието на животните, той има безпокойствието на знанието, но това знание го прави вечно нещастен в безкрайния процес на узнаване, тъй като не му дава абсолютната истина за всичко съществуващо, което е, било е и ще бъде. Слабото същество ще се откаже от познанието, защото всяко човешко познание, оставайки незавършено, непълно и относително, носи със себе си неудовлетворение за любопитството и несигурност за духа, изтезаван от хилядите въпроси, на които няма отговор. В такъв случай „слабите същества“ ще предпочетат свръхестествените обяснения на чудесното, отколкото напрегнатото очакване на отговор, съпроводено със скръбното признание „не зная“. Ако трябва да избира между абсолютното незнание (или неведението, съпроводено с щастие!), вратата в чудесното — в всеобяснение чрез свръхестественото, абсолютното знание на всичко съществуващо, и знанието, преплетено с незнание, слабосилното същество в никакъв случай не би предпочело последното. Но така, както са дадени на човека, мисълта или съзнанието го изтезават със своите въпроси без отговор, без да му дават абсолютната истина и абсолютното познание („всезнанието“ се приписва единствено на Бога!). Съзнанието пречи на човека да бъде в безтревожното неведение на неодушевените същества. В името на своето душевно спокойствие болшинството човешки твари би приело да е робско „стадо“, сяла следващо „пастирите“, или да живее, лишено от самосъзнание подобно на мравките в „мравуняка“, отколкото изтерзано да се мятат между абсолютното знание и абсолютното неведение. В „бунта“ срещу собствената си природа „слабите същества“ ще заявят срещу Бога (ако има такъв!): „Защо си ни създал толкова несвършени, та да се мъчим с хиляди въпроси и да се колебаем между доброто и злото? По-добре ни отнеми съзнанието и ни смеси обратно с калта, от която си ни сътворил, превърни ни един път завинаги на прах, отколкото, дарявайки ни с разум, да ни даряваш със скръб в копнеж по абсолютното познание! Вземи си обратно разума! Върни ни в блаженото състояние на предраждането на плътта!“ Ако пък не вярват в Бога (ако Бог не съществува!), те ще се откажат от свободата на познанието наред с тази на свободното решение и съвестта, и ще ги предоставят на своите „пастири“, държачи кесарския меч на „авторитета“, за да се избавят от най-страшната мама — „на решението лично и свободно“ („Великият инквизитор“). Човекът би предпочел да не мисли, но да е, отколкото да мисли, страдайки от мисълта или заради нея.

Бунтът на слабото начало в човека (породен от усъмняването в собствената му природа) може да се изрази и в желанието да си остане при страданието, и в отказа от възмездие и опрощаване. Към страданието понякога човек се стреми сам, свързва го със своята свобода и индивидуалност, с правото си на мъка и на болка. Предпочита невинно да страда, отколкото несправедливо да опрости. От друга страна, състрадаващият толкова по-силно състрадава, колкото повече сам е причинил страданието. „Слабото същество“ (човекът) би могло да упрекне Бога, че сам е причинил страданието в него от жажда към състрадание, защото, ако не беше допуснал страданието като част от човешката природа, не би имал възможността да му състрадава. То би могло да укори създателя си, че го е сътворил с толкова несвършена природа, в която присъствува както стремежът към щастие, така и склонността към страдание. Би могло да възроптае, че е изтерзал душата му в противоположности: любовта и ненавистта, знанието и неведението, доброто и злото, силата и слабостта, красотата и грозотата, низостта и величието. Би могло да запита с думите на Паскал: „Защо си ме създал „средина“? Нито ангел, нито звяр? Какъв е смисълът на всичко това?“ Та нали, възползвайки се от дара на свободния избор, бих могъл да избира не любовта, доброто, красотата и величието, а ненавистта, злото, низостта? След като имам свободна воля, какво ми пречи да

заявя: „Аз пък искам да мразя враговете си, а не да ги обичам, не желая да опрошавам чуждата вина, не желая утеха за всички беди, искам безутешно да скърбя и няма да приема заповяданата ми любов! Защо си създал природата ми тъй двойствена и фалшива? Защо си смутил душата ми, непозволявайки ми нито изцяло да любя, нито само да мразя, нито всичко да зная, нито да съм в пълно неведение? Или искам всичко да зная, или по-добре ми отнеми съзнанието и ме върни в съвършенното неведение, но не ме измъчвай със стремежа към безкрайно познание, не се гаври над мен, не ме захвърлай в ужаса на свободния избор между доброто и злото, низостта и величието с надеждата, че ще предпочета твоя образ, след като, създавайки ме слабосилно същество, много добре си знаел, че винаги бих могъл да избирам противоположното!“

Ето част от моите възражения срещу Вашите рационалистически размисления.